

KATEDRA NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP W SIEDLCACH

WPROWADZENIE

Katedra Niepokalanego Poczęcia NMP w Siedlcach jest jednym z wielu kościołów neogotyckich jakie zbudowano na ziemiach polskich w XIX i na początku XX w. Swoją formę zawdzięcza ideowym treściom jakie w XIX w. łączono z tym stylem przy budowie kościołów a równocześnie jest wyrazem poszukiwania stylu narodowego w architekturze kościelnej. Okres, na który przypada jej budowa, był niezwykle trudny. Od 1867 r. Siedlce stały się siedzibą Generalnej Guberni władz rosyjskich i znajdowały się pod szczególnie silnym nadzorem zaborcy. Dążyli oni do wynarodowienia i zniszczenia wszelkich przejawów świadomości i kultury polskiej. Wyrazem przeciwstawiania się tym tendencjom była m. in. architektura tego okresu, nawiązująca do dawnych stylów — najczęściej do gotyku, który utożsamiano ze „stylem polskim” a ze względu na cenzurę nazywano go „nawiaślańsko-bałtyckim”. Fakt wybudowania pięknej i okazałej świątyni w Siedlcach zasługuje na szczególną uwagę. Krótkie wzmianki na temat katedry znalazłam w książkach Antoniego Wintera *Początki Siedlec i Dzieje Siedlec 1448—1918* oraz w czasopiśmie „Tygodnik Ilustrowany” i „Biesiada Literacka”¹. Brak natomiast prac opartych o gruntowne badania. Na podstawie nielicznych ocalałych materiałów archiwalnych, można odtworzyć proces budowy kościoła, oraz kolejność zmian dokonywanych w następnych okresach, aż do czasów obecnych.

I DZIEJE BUDOWY I WYPOSAŻENIA KOŚCIOŁA

1. Początki budowy

W wyniku rozwoju miasta w połowie XIX w. dotychczasowy kościół parafialny p. wezw. św. Stanisława biskupa, zbudowany

¹ A. Winter, *Początki Siedlec*, Siedlce 1939 r.; tenże, *Dzieje Siedlec 1448—1918 r.*, Warszawa 1969 r.; „Tygodnik Ilustrowany” 1913 r. nr 40 s. 793; „Biesiada Literacka” 1913 r. nr 45 s. 376.

w latach 1740—1753 z fundacji kasztelana wileńskiego Kazimierza Czartoryskiego i jego żony Izabelli z Morsztynów, okazał się za mały. Początkowo planowano powiększenie kościoła. W 1854 r. powołano komisję, która po dokonaniu oględzin świątyni stwierdziła, że jej rozbudowa ze względów konstrukcyjnych jest niemożliwa². Dalsze wypadki polityczne uniemożliwiły realizację jakichkolwiek planów związanych z budową. Mimo niesprzyjającej sytuacji, coraz poważniej zastanawiano się nad budową nowej świątyni. W 1867 r. miasto liczyło już około 11 000 mieszkańców. Istniejący kościół nie był w stanie pomieścić ludzi nie tylko wewnątrz, ale również na placu przed kościołem. Wypelnianie praktyk religijnych stało się niemożliwe. Z tego powodu parafianie uznali za rzecz konieczną budowę nowego kościoła, „wiedząc, że rząd troszczy się o sprawy narodu i nie odmówi prośbom”³. Już wtedy zebrano sumę 20 tys. rubli z dobrowolnych ofiar⁴. Wybrano członków komitetu dozoru kościelnego, którzy mieli podjąć starania w tej sprawie. Określono, że kościół powinien być kamienny, pomieścić 1800 osób, a koszty budowy nie powinny przekroczyć 60 tys. rubli. Zobowiązano się również składać odpowiednie ofiary na budowę kościoła⁵.

Dnia 21 I 1897 r. z inicjatywy ks. Wiktora Dąbrowskiego, dziekana i proboszcza siedleckiego, odbyło się zebranie ludności katolickiej miasta i okolicznych wsi, na którym postanowiono przystąpić do realizacji projektu budowy drugiego kościoła. Gubernator siedlecki przesłał uchwałę zebrania do naczelnika kraju (generalnego gubernatora warszawskiego) w celu zatwierdzenia. Po czterech latach nadeszło odmowne pismo gubernatora siedleckiego⁶ opatrzone uwagą, że parafianie mogą się starać o rozszerzenie istniejącego kościoła św. Stanisława⁷. Utworzono więc komisję, która miała ocenić na ile to rozwiązanie jest możliwe. W skład komisji weszli⁸: gubernialny inżynier — Wincenty Wolfke, gubernialny architekt — Zygmunt Zdański, węgrowski inżynier —

² Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: WAP w Lublinie) Rząd Generalny Lubelski (dalej: RGL) sygn. 470/1913 r. Protokół z zebrania parafialnego 8 VI 1897 r. Kościół św. Stanisława bpa zbudowany był dla potrzeb parafii liczącej w tym czasie 2800 mieszkańców. W latach pięćdziesiątych XIX w. ilość parafian wzrosła do 4000 osób.

³ WAP w Lublinie RGL 470/1913 r. Protokół z dn. 8 VI 1897 r.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże.

⁶ ArSi (Archiwum diecezjalne w Siedlcach) Posesja katedralna, *Kronika kościoła* (zredagowana w znacznej części według notatek ks. Józefa Campo del Scipio) 1939 r. Z dnia 25 IX/6 X 1901 r. nr 5265.

⁷ ArSi Posesja katedralna, *Kronika kościoła* 1939 r.

⁸ WAP w Lublinie RGL 470/1913 r. Protokół z dn. 8 VI 1897 r.

Kazimierz Zajączkowski, architekt miejski siedlecki — Czerwiński; członkowie dozoru kościelnego: inż. Józef Formiński, Wincenty Goer i Ignacy Modrzewski; przedstawiciele wsi parafialnych: Piotr Krzewski, Tomasz Golec, Franciszek Maciejewski. Komisja stwierdziła, że przedłużenie nawy głównej jest niemożliwe z powodu braku miejsca oraz niewygodny takiego rozwiązania. Rozszerzenie istniejącego kościoła do wymaganych rozmiarów, pod warunkiem zachowania możliwie dużej części starego budynku, jest w praktyce niewykonalne. Nie pozwala na to jego konstrukcja oraz małe rozmiary cmentarza; oprócz tego nie byłoby to uzasadnione ze względów estetycznych i ekonomicznych. W wyniku takiego wniosku komisji, na zebraniu parafialnym (20 X 1902) postanowiono ponownie wystąpić do władz państwowych o pozwolenie na budowę nowego kościoła⁹. Inż. Zygmunt Zdański sporządził bezinteresownie plan i kosztorys budowli¹⁰, który został przedstawiony zebranym. Spośród 897 osób biorących udział w zebraniu, 705 zaakceptowało plan i kosztorys budowy. Ustalono, że świątynia ma być w stylu gotyckim, z cegły na fundamencie z mocnego kamienia brukowego, kryta ocynkowaną blachą żelazną, z dwiema wieżami w fasadzie. Budynek powinien składać się z trzech wydłużonych naw, przeciętych transeptem zakończony prezbiterium. Rozmiary kościoła według planów miały być następujące: szerokość we wnętrzu głównej części 62 stopy ang.¹¹, długość wzdłuż osi 151,75 stóp ang.; z uwzględnieniem grubości ścian: szerokość kościoła 68 stóp ang., w transepcie 101 stóp ang., długość 161,25 stóp. Wysokość nawy głównej 54 stopy, bocznych 43 stopy, wysokość wież od ziemi do szczytu krzyża 154 stopy; powierzchnia wewnętrzna kościoła — 150 KB stóp ang. Powierzchnia ta pozwalała na pomieszczenie około 1800 osób. Proponowano umieszczenie trojga drzwi wejściowych od frontu, jedno boczne wejście do zakrystii, ponadto osobne drzwi do kaplicy. Obliczono, że wydatki na budowę wyniosą 84.469 rubli 46 kopiejek. Wydział budowlany po sprawdzeniu kosztorysu¹² dokonał poprawek (czerwonym atramentem) i wyliczył, że koszt budowy

⁹ WAP w Lublinie RGL 470/1913 r. Protokół z dn. 20 X 1902 r.

¹⁰ Tamże, Protokół z dn. 8 VI 1897 r.: Zygmunt Zdański sporządzając plany kościoła zapoznał się z podręcznikiem Ludwika Klasena *Grundrissvorbilder Abth. XI, Gebäude für kirchliche Zwecke* emp. 1322, § 73, wydanym w 1889 r.

¹¹ Tamże, wymiary kościoła w dokumentach archiwalnych podano w futach (stopach ang.) — 0,3048 m.

¹² Tamże, Protokół z dn. 20 X 1902 r.: „Na podstawie przepisów z dn. 5/17 III 1863 r. O budowie i remontach parafialnych budowli i kościołów: § 1, 4, 5, 7, 14, 19, 20, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 47, 48, 50, 54, 63, 64, 65, 66”.

będzie nieco niższy i wyniesie 84.307 rubli 18 kopiejek, w tym 3.242 rubli 58 kopiejek na koszty manipulacyjne¹³.

Komitet uznał, że budowę kościoła należy przeprowadzić systemem gospodarczym. Koszty budowy miały być pokryte z następujących przewidzianych źródeł: 29.805 rubli — ofiary poszczególnych osób (uczestników zebrania), 6.269 rubli w postaci materiałów: piasku, żwiru, kamienia brukowego, oraz 5.000 rubli¹⁴ z zapisu członka sądu okręgowego Andrzeja Petermana (1894 r.)¹⁵. Pozostałą kwotę 43.395 rubli 46 kopiejek mieli wnieść parafianie¹⁶. Składki proponowano wyznaczyć proporcjonalnie do zaможności. Przygotowanie rozdzielnika powierzono dozorowi kościelnemu rozszerzonemu o magistrat miejski, wójtów gmin i sołtysów wsi wchodzących w skład parafii. Jednocześnie zebrani zaproponowali, żeby składki rozłożyć na kilka lat, a rocznie zbierać po 7.000 rubli. Z tej sumy powinny być wyłączone ofiary nie przewidziane przez rozdzielnik. Ustalono, że kościół należy wznieść na placu¹⁷ ofiarowanym w imieniu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego przez Ludwika Górskiego, ówczesnego prezesa tegoż Towarzystwa.

Powołano komitet budowy, w skład którego weszli: inż. Zygmunt Zdański, inż. Józef Formiński, Teofil Pauli, Piotr Krzewski, Iwan Wrona; powołano także tzw. komitet obserwacyjny w składzie osób: Bolesław Chrzanowski, Wincenty Goer, August Wiechowski, Michał Temira, Iwan Kozak, Iwan Zawadzki. Skarbnikiem obrano Teofila Pauli, którego również upoważniono do pobierania pieniędzy na przeprowadzenie określonych prac, na podstawie kwitów robót technicznych poświadczonych przez obydwie komitety. Zbierane pieniądze postanowiono oddawać w depozyt w Skarbowym Urzędzie Gubernialnym. Ustalono również, że nowy kościół będzie miał status kościoła filialnego¹⁸. Komitet otrzy-

¹³ Tamże, Protokół z dnia 20 X 1902 r.

¹⁴ Tamże, taką sumę podaje protokół z dnia 20 X 1902 r. Natomiast w ArSi Posesja katedralna, *Kronika kościoła z 1939 r.* — podaje sumę 6.000 rubli.

¹⁵ ArSi Posesja katedralna, *Kronika kościoła z 1939 r.* Zastrzegł on, że jeśli budowa nie rozpocznie się w ciągu dziesięciu lat od chwili zapisu, pieniądze te mają być przekazane na rzecz rzymsko-katolickiej diecezji w Saratowie.

¹⁶ WAP w Lublinie RGL 470/1913 r. Protokół z dnia 20 X 1902 r. Mieszkańcy ze wsi (482 domy), mieli wnieść 15.459 rubli 46 kopiejek, z miasta (871 domów) — 27.936 rubli.

¹⁷ ArSi Posesja katedralna, *Kronika kościoła* oraz WAP w Lublinie RGL 470/1913 r. Protokół z dnia 20 X 1902 r. Postarał się on, by centralne władze Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie, przydzieliły część ogrodu stanowiącą jego własność, przylegającą do ulicy Długiej (obecnie 1 Maja) pod budowę nowego kościoła.

¹⁸ WAP w Lublinie RGL 470/1913 r. Protokół z dnia 20 X 1902 r.

mał pismo z kancelarii generała-gubernatora warszawskiego¹⁹, w którym tajny radca Subotkin zaznaczył, że obecna sytuacja nie sprzyja temu, by starania o budowę nowego kościoła zakończyły się powodzeniem. W tym czasie²⁰ dziekanem i proboszczem kościoła św. Stanisława w Siedlcach został ks. Józef del Campo Scipio, któremu udało się nawiązać kontakt z pułkownikiem Kaznakowem, mającym znaczne wpływy u najwyższych władz państwowych w Petersburgu. Pośrednictwo pułkownika okazało się skuteczne. Listem z dnia 21 VII 1903 r.²¹ kancelaria generała-gubernatora zawiadomiła komitet, że naczelnik kraju zgodził się na budowę nowego kościoła w Siedlcach, z zachowaniem następujących warunków: 1) koszty budowy poniosą parafianie, bez udziału funduszów państwowych; 2) do budowy będzie można przystąpić po zgromadzeniu połowy sumy kosztorysowej. Dnia 28 grudnia 1903 r. plany i kosztorys uzyskały zatwierdzenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Petersburgu²².

Pojawił się wówczas inny problem. Mieszkańcy różnili się w opiniach co do wyboru miejsca, w którym miał stanąć nowy kościół. Jedni chcieli by stanął na placu Michała Rychlickiego przy stacji kolejowej (w tym kierunku rozbudowywało się miasto), inni na placu przed więzieniem, jeszcze inni na placu przed nowym cmentarzem. Plac ofiarowany przez Ludwika Górskiego wydawał się za mały i nieodpowiedni. Dopiero decyzja ks. biskupa lubelskiego Franciszka Jaczewskiego położyła kres sporom. Biskup na planie sytuacyjnym napisał: „tu sobie życzę aby stanął nowy kościół” z wyraźnym wskazaniem na plac Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Dn. 10 X 1905 r. bp Franciszek Jaczewski dokonał poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę nowego kościoła²³.

Wśród członków komitetu zrodziło się przypuszczenie²⁴, że nowy kościół może stać się kiedyś katedrą. Uzyskano więc zgodę Ludwika Górskiego, na odstąpienie ogrodu, przylegającego do działki przeznaczonej pod budowę. Ogród był również własnością Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Poszerzono zatem plac i zupełnie zmieniono plany kościoła; nie uzyskano jednak na to pozwolenia władz. Myśl o katedrze wywołała również sprzeciw Ludwika Górskiego, który uważał ją za nierealną

¹⁹ ArSi Posesja katedralna, *Kronika kościoła*, z dnia 22 X 1903 r. nr 416.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże, nr listu 3681.

²² Tamże, dnia 28 XII 1903 r. nr 6449.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, „Szczęśliwy obrót sprawy uzyskania pozwolenia, a następnie wypadki 1906 r. zrodziły wśród członków Komitetu przypuszczenie, że nowy kościół może stać się katedrą”.

mrzonkę. Jednak niedługo potem zapisał miejscowemu proboszczowi 6.000 rubli „ze względów natury formalnej aby te pieniądze prędzej można było użyć na budowę”²⁵. Udało się również podjąć sumę zapisaną na kościół przez Andrzeja Petermana, chociaż termin podjęcia już minął. Początkowo władze rządowe stwarzały trudności przy wycofaniu tej sumy, 10.000 rubli, później jednak wyraziły zgodę. Władze administracyjne nie ingerowały w sprawy budowy kościoła. Pracami budowlanymi kierował Zygmunt Szuman, a murarskimi majster Edward Gądkowski, który był od „kozy”²⁶. Cegłę sprowadzono z cegielni Kopytków²⁷. Komitet otrzymał poświadczenie od władz technicznych, iż cegła nadaje się na budowę przyczółków mostkowych (przypór). Kamień — granit polny na fundamenty dostarczyła parafia Paprotna²⁸.

2. Dzieje budowy kościoła-katedry do r. 1925

Dnia 25 listopada 1912 r. Komitet budowy zawiadomił ks. Józefa del Campo Scipio, że dzięki ofiarności parafian, roboty budowlane zostały doprowadzone prawie do końca i w święto Patronki 8 grudnia świątynia mogłaby być udostępniona wiernym. Dołączono akt urzędowy²⁹ dokonania przeglądu technicznego budowli, stwierdzający jej bezpieczeństwo. Dnia 8 XII 1912 r. ks. Józef de Campo Scipio, kanonik kapituły katedralnej lubelskiej, proboszcz siedlecki, z upoważnienia biskupa lubelskiego, dokonał poświęcenia kościoła. Konsekracji świątyni 21 IX 1913 r. dopełnił ks. bp Franciszek Jaczewski, ordynariusz diecezji lubelskiej, przy udziale ks. dr Karola Dębińskiego, kanonika kapituły katedralnej.

Po uzyskaniu niepodległości przez Polskę, papież Benedykt XV, 24 IX 1918 r. wznowił diecezję podlaską, wyznaczając Siedlce

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, ze stacji Błonie.

²⁸ Tamże, była to ofiara parafian za odprawianie nabożeństw przez księży z Siedlec, w zaplombowanym kościele w Paprotni (wchodziło się przez podkop).

²⁹ Mimo poszukiwań nie udało się ustalić szczegółów dotyczących samej budowy kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP w Siedlcach. Źródła archiwalne z tego okresu spłonęły w czasie pożaru plebanii w okresie II wojny światowej. Jednak ich znikoma część ocalała w Siedlcach i Lublinie. Władze miejskie Lublina zatwierdzały wszelkiego rodzaju przebudowy i remonty kościoła, a po r. 1918 Siedlce były pod zarządem biskupów lubelskich. Dlatego też kopie niektórych dokumentów znalazły się w WAP w Lublinie.

ArSi Posesja katedralna Pismo z dnia 25 XI 1912 r., brzmi ono: „Załączając akt urzędowy rewizji technicznej kościoła, stwierdzając bezpieczeństwo dla wiernych”.

na stolicę biskupią. Rządy w diecezji objął nowo konsekrowany³⁰ bp Henryk Przeździecki, wikariusz generalny archidiecezji warszawskiej. Uroczysty ingres biskupa do kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP w Siedlcach odbył się 1 XII 1918 r. jako do prokatedry, natomiast ingres do katedry w Janowie nastąpił 5 I 1919 r. i tego dnia bp Henryk Przeździecki opuścił Janów i przybył do Siedlec³¹, przenosząc tutaj Kurię i Sąd Duchowny.

Pierwotne zarządzenie, że kościół³² miał pozostać na prawach filialnego, z czasem uległo zmianie. Już 1 III 1919 r. ks. Józef Kobyliński, przedstawił biskupowi³³ projekt podziału parafii, który został zatwierdzony i niebawem wprowadzony w życie. 27 IV 1919 r. odbyła się uroczysta erekcja nowej parafii p. wezw. Niepokalanego Poczęcia NMP. Rok później, podczas wizytacji biskupiej (11—12 V 1920 r.) dokonano oględzin kościoła i stwierdzono, że na ścianach zewnętrznych i wieżach zaczęła łuszczyć się cegła. Początkowe, nieśmiałe plany, że nowy kościół może być w przyszłości katedrą, powoli zaczęły przybierać realne kształty. 1 XII 1922 r. bp. Henryk Przeździecki, wystąpił do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z wnioskiem o przeprowadzenie przeróbek połączonych z adaptacją kościoła na katedrę, oraz przedstawił kosztorys urzędnika stali w prezbiterium. 25 I 1924 r. kościół parafialny Niepokalanego Poczęcia NMP został podniesiony do godności katedry, bullą papieża Piusa XI: *Pro recto del utili*. W związku z tym budowla musiała ulec pewnym zmianom. Budowniczy Andrzej Bednarczuk, 25 V 1924 r. wykonał projekt rzutu krypty biskupiej oraz prezbiterium. Dn. 1 X 1924 r. biuro budowlane „Podlasie” rozpoczęło prace związane z urządzeniem podziemi katedry. Wykopano ziemię do głębokości 3 m, rozebrano stare fundamenty z kamienia na zaprawie półcementowej i wywieziono 75% kamienia na zewnątrz. Oczyszczono ściany kamienne, a fugi dokładnie umyto, wybetonowano je, zrobiono sklepienie typu Kleina z dodatkiem wkładu żelaznego na zaprawie cementowej oraz wymurowano 12 schodów. Otynkowano zaprawą cementową podłogę, ściany i sufit. Ogólny koszt tych prac wyniósł 3.942,12 zł³⁴.

³⁰ Tamże, Inwentarz kościoła katedralnego, ks. Henryk Przeździecki otrzymał konsekrację biskupią 17 XI 1918 r. w archikatedrze warszawskiej.

³¹ Tamże, bp H. Przeździecki zamieszkał przy ul. Floriańskiej 11.

³² WAP w Lublinie RGL 470/1913 r. Protokół z dnia 20 X 1902 r.

³³ ArSi Posesja katedralna Pismo z dnia 1 III 1919 r., mówi, że „ks. Józef Kobyliński przedstawił biskupowi Diecezji Podlaskiej projekt podziału parafii”. Dn. 22 III 1919 r. nr listu 734 — został podpisany dekret o podziale parafii.

³⁴ Tamże.

3. Okres międzywojenny

W r. 1927 budowa nie była jeszcze zupełnie ukończona. Dnia 30 IV ks. prałat Julian Ryster zawiadomił Kurię Diecezjalną o tym, że rozpoczęto prace nad wykonaniem tymczasowych schodów betonowych przed świątynią³⁵. Budowę organów rozpoczęto już w r. 1914, na mocy umowy ks. Józefa de Campo Scipio z Dominikiem Biernackim (30 X 1913 r.). Budowę organów przerwał wybuch wojny. Umowę jednak wznowiono 18 VI 1928 r. i organy ukończono w tym samym roku. Mają one 30 głosów, system pneumatyczny; składają się z trzech części: czternastogłosowa manualu pierwszego — zainstalowana na przedłużeniu nawy głównej; dziesięciogłosowa manualu drugiego — zainstalowana na przeciwko kaplicy NMP; sześciogłosowa pedału — ustawiona na przeciw kaplicy św. Antoniego³⁶. Nie była to jedyna inwestycja jakiej dokonano w 1928 r. Kontynuowano prace przy portalach. Inż. Wacław Piasecki wykonał projekt portali. Miały być kontynuacją rozpoczętej budowy, z zachowaniem istniejących murów, skromne lecz harmonizujące z całością³⁷. Biskup zatwierdził projekt a zrealizował go Zygmunt Szuman³⁸.

Również w 1928 r. przybył katedrze nowy ołtarz główny³⁹. Rysownik A. Golejewski z Warszawy⁴⁰ wykonał projekt nastawy do wielkiego ołtarza, zaakceptowany 17 VIII 1928 r. Głównymi wykonawcami byli: Antoni Jaroszewicz — stolarz⁴¹, Julian Barwicki — rzeźbiarz⁴², Z. Burkiewicz — złotnik⁴³. Części metalowe tzw. karczochoy i zębki zakupiono w firmie Stanisława Morawskiego⁴⁴. Ołtarz ukończono 2 XII 1928 r. w rocznicę obchodów dziesięciolecia objęcia rządów diecezji podlaskiej przez bpa Henryka Przeździeckiego. Dla upamiętnienia tej rocznicy kapituła generalna ufundowała do prezbiterium witraż Niepokalanego Poczęcia NMP i boazerię na ścianę za ołtarzem głównym. Duchowieństwo diecezjalne ufundowało cztery witraże przedstawiające św. Piotra, św. Szymona, św. Tadeusza, św. Pawła — wykonane przez

³⁵ Tamże, Pismo z dnia 9 V 1927 r., ks. Julian Ryster pisał do Kurii Diecezjalnej w Siedlcach, że „projektowane schody są tylko tymczasowe (choć przetrwają kilkanaście lat) ze względu na fundusze”.

³⁶ Tamże, *Kronika kościoła z 1939 r.*

³⁷ Tamże, Posesja katedralna Pismo z dnia 4 III 1928 r. nr 1702.

³⁸ Tamże, 30 VI 1928 r.

³⁹ Tamże, 8 I 1929 r.

⁴⁰ Tamże, w piśmie z dnia 8 I 1929 r., zamieszkały przy ul. Oboźnej.

⁴¹ Tamże, z Siedlec.

⁴² Tamże, zamieszkały w Warszawie przy ul. Tamka 38.

⁴³ Tamże, z Siedlec.

⁴⁴ Tamże, Warszawa ul. Grzybowska 92.

Mieczysława Kosińskiego — właściciela Artystycznej Pracowni Witraży w Warszawie⁴⁵. Technik Zygmunt Szuman 15 IV 1929 r. opracował szkic murowanego ogrodzenia katedry. Bp Henryk Przeździecki zaaprobował projekt i udzielił pozwolenia na rozpoczęcie robót⁴⁶.

Z czasem, pod wpływem czynników atmosferycznych, ceglane pinakle i ługi uległy znacznemu zniszczeniu, zaczęły łuszczyć się, a wreszcie, przy silnym wietrze i deszczu, spadały. Kuria Diecezjalna Podlaska dnia 9 VIII 1934 r. powołała komisję rzeczoznawców w osobach: architekta państwowego — Ludwika Pawlikowskiego, budowniczego miejskiego — Michała Najwera oraz technika — Zygmunta Szumana⁴⁷. Po dokładnym obejrzeniu wież, w obecności księży Bronisława Kowalczyka i Bronisława Gromka (wikariuszy katedralnych), komisja stwierdziła, że mury w górnej kondygnacji wież i na szczytach, z powodu zwietrzenia cegły, są uszkodzone w wielu miejscach; szczególnie dotyczyło to elementów dekoracyjnych (pinakli i łuków). Wobec powyższego stanu, z uwagi na bezpieczeństwo publiczne należało: 1) usunąć wszystkie pinakle i łuki najwyższych kondygnacji wież oraz pokryć blachą miedzianą lub ołowianą części murowane pod szpicem; 2) rozebrać pinakle i łuki w wyższej kondygnacji wież i ponownie je wykonać z materiałów trwałych; 3) biorąc pod uwagę znaczne koszty rusztowań, komisja uważała, że celowym i wskazanym byłoby doprowadzenie do należytego stanu pozostałych murów na wieżach i wszystkich szczytach, szczególnie w miejscu umieszczenia sygnaturki i krzyża; 4) rusztowania należało ustawić jak najszybciej i tak, aby zabezpieczyły miejsce obok kościoła od spadających odłamków cegieł. Następnie, zalecono zgromadzić odpowiednie materiały budowlane, aby wiosną 1935 r. przystąpić do robót właściwych. Projektowane zmiany lub uproszczenia w architekturze polecono uwidocznić w szkicu i na dokonanie ich uzyskać zezwolenie władz wojewódzkich w Lublinie. Wiosną 1935 r. ustawiono rusztowanie, usunięto zniszczone górne części wież, rozebrano wieżyczkę nad prezbiterium, a sygnaturkę przeniesiono do wieży frontowej. Prace przy renowacji posuwały się dość wolno. Dn. 27 VIII 1936 r. na prośbę ks. Juliana Rystera, biskup diecezji podlaskiej zatwierdził projekt przebudowy wież, pokrycia ich blachą miedzianą oraz „uproszczenia kościoła katedralnego”⁴⁸. Projekt został uzgodniony i opracowany według wskazówek inż. architekta Konstantego Ja-

⁴⁵ Tamże, Sprawozdanie finansowe od 1 I—31 XII 1928 r.

⁴⁶ Tamże, Pismo z dnia 15 IV 1929 r. nr 2765.

⁴⁷ Tamże, Protokół z dnia 17 VIII 1934 r. nr 4140.

⁴⁸ Tamże, Pismo z dnia 27 VII 1936 r.

kimowicza — radcy przy Kurii Metropolitalnej w Warszawie. Remont wież ukończono w 1937 r. Pozostał jeszcze remont szczytów nad kaplicami. Projekt przebudowy przedstawiono 4 V 1938 r. wikariuszowi generalnemu — bpowi Czesławowi Sokołowskiemu, który zalecił uproszczenie zwieńczenia szczytów przez „usunięcie zbyt technicznego dodatku”⁴⁹.

4. Wyposażenie kościoła

W 1912 r. komitet budowy stwierdził, że kościół jest już gotowy, ale był to tylko stan surowy. Świątynia nie miała żadnego wystroju. Z biegiem czasu przybywały jednak nowe ołtarze, witraże, gipsowa Droga Krzyżowa. Z okazji dziesiątej rocznicy objęcia diecezji przez bpa Henryka Przeździeckiego w 1928 r. ufundowano nastawę ołtarza. Kilka lat później przybyły katedrze cztery ołtarze boczne: dwa w kaplicach i dwa w szczytowych ścianach ramion transeptu. Ich wezwania są następujące: św. Antoniego i św. Zyty — w kaplicy zachodniej; Przemienienia Pańskiego — w transepcie po stronie zachodniej; św. Mikołaja i św. Franciszka z Asyżu (ołtarz ukończony w 1935 r.) — w transepcie po stronie wschodniej; Matki Bożej — w kaplicy wschodniej.

W okresie międzywojennym w katedrze zainstalowano niemal komplet witraży, brakowało tylko trzech, we wschodniej nawie bocznej. Podczas nalotów w 1944 r. wszystkie witraże uległy zniszczeniu⁵⁰. Oto ich wezwania i pochodzenie, jeżeli udało się je ustalić:

Witraż	Pochodzenie
1. Niepokalanego Poczęcia NMP.	Dar Kapituły Katedralnej dla upamiętnienia dziesiątej rocznicy pasterzowania bpa H. Przeździeckiego 1918—1928.
2—3. Postacie Aniołów (twarzami zwrócone w kierunku witraża NMP).	Wykonane w firmie B. Białkowskiego w 1913 r. w Warszawie.
4—15. Dwanaście witraży z wyobrażeniem świętych.	1928 r.

⁴⁹ Tamże, Pismo z dnia 4 V 1938 r.

⁵⁰ Tamże, Posesja katedralna; Inwentarz Fundi Istructi i beneficium proboszczowskiego rzymsko-katolickiej parafii katedralnej Niepokalanego Poczęcia NMP w Siedlcach 1939 r. Wszystkie witraże wyliczone poniżej uległy zniszczeniu podczas nalotów w 1944 r.

16. Św. Cecylia.
17. Św. Józef z Dzieciątkiem Na upamiętnienie Kongresu Eucharystycznego w otoczeniu Aniołów. Fundacja szambelana Józefa Górskiego. 1929 r.
18. Św. Zyta. 1931 r.
19. Śluby Jana Kazimierza. Fundacja parafian dla uczczenia Kongresu Eucharystycznego.
20. Kwiaty polskie. Dar witrażysty M. Kosińskiego z Warszawy w 1930 r.
21. Matka Boska — Królowa Korony Polskiej. 1937 r.
22. Jezus Chrystus Król, poniżej proboszcz J. Ryster z wikariuszami: ks. B. Kowalczykiem i ks. B. Gromkiem.
23. Św. Andrzej Bobola, św. Józefat Kuncewicz, obok klęczący ks. bp H. Przeździecki.
24. Postacie Aniołów.
25. Serce Jezusa.
26. Kongres Eucharystyczny w Siedlcach (moment udzielania błogosławieństwa).
27. Kwiaty — lilie wodne. Pracownia Witraży Artystycznych. Firma F. Białkowski w Warszawie.

Po drugiej wojnie światowej postanowiono wstawić nowe witraże. Obecne różnią się od tych, jakie były przed zniszczeniem. Oto ich wezwania i pochodzenie.

Witraż	Miejsce usytuowania, pochodzenie
1. Niepokalanego Poczęcia NMP.	Nad ołtarzem głównym. Napis: „Na 10-lecie pasterzowania ks. Ignacego Świrskiego 1946—56 biskupa siedleckiego czyli podlaskiego. Dar duchowieństwa diecezjalnego”.
2—3. Kompozycje geometryczne.	Po bokach witraża Niepokalanego Poczęcia NMP.
4—13. Symbole eucharystyczne.	Nad ołtarzem, w dziesięciu arkadach.
14—15. Dwaj święci.	Dwie środkowe arkady nad ołtarzem głównym.

16. Matka Kościoła,
ks. Prymas Stefan
Wyszyński i Papież
Jan Paweł II. W kaplicy św. Antoniego. Witraż był
montowany 13 maja 1981 r.
- 17—18. Św. Kazimierz
Królewicz, św.
Stanisław Kostka. W transepcie na ścianie bocznej od strony
prezbiterium.
19. Wybitni Polacy:
M. Kopernik, ks. St.
Konarski, P. Skarga,
Sapieha z Matką Bożą
Kodeńską ... wielu innych. W szczytowej ścianie transeptu nad ołtar-
zem Przemienienia Pańskiego.
- 20—21. Bł. Bronisława,
Bł. Kinga. W transepcie na ścianie bocznej od strony
wejścia głównego.
22. Matka Boża Kodeńska. Pierwsze okno w nawie od strony zachod-
niej. Napis: „Naszej Pani Podlaskiej w
Jubileuszowym roku Świętym 1974 r.”.
23. Chrystus Król. Okno środkowe w tejże nawie.
24. Milenium — 1000 lat Trzecie okno w nawie bocznej od strony
Państwa Polskiego. zachodniej.
25. Zwiastowanie. We wschodniej nawie bocznej, pierwsze
okno od wejścia głównego.
26. Ukrzyżowanie. Środkowe okno od strony wschodniej. Nap-
is: „Miłość bez miary”.
27. Zmartwychwstanie. Trzeci witraż we wschodniej nawie bocz-
nej przy transepcie. Napis: „Jam jest
Zmartwychwstanie. Kto we mnie wierzy
choćby i umarł żyć będzie”.
- 28—29. Bł. Salomea,
Bł. Jadwiga. Wschodnia strona transeptu.
30. Sceny z życia Matki Bożej i Jezusa Chrystusa. Okno nad ołtarzem św. Franciszka z Asy-
żu: Napis: „Ku czci Boga i Maryi Dzie-
wicy. W 150 rocznicę Diecezji Podlaskiej
1818—1968 r.”.
- 31—32. Św. Wojciech,
Św. Stanisław bp. Boczna ściana transeptu od strony kaplicy.
33. Św. Maksymilian Kolbe Kaplica Matki Bożej po lewej stronie.
— Rycerz Niepokalanej. Jeszcze nie zainstalowany. Projekt zatwier-
dzony i niebawem zostanie zmontowany.

Wszystkie witraże, oprócz 1 i 30⁵¹, są jednolite stylistycznie. Projekty do witraży przygotował ks. W. Kilian TS, natomiast ich wykonawcą był Józef Olszewski. Niezainstalowany jeszcze do

⁵¹ Informacji tej udzielił mi ks. prałat Stanisław Biernat — pro-
boszcz parafii katedralnej.

tej pory ostatni witraż jest tegoż autorstwa. Nie udało się usta-
lić autora dwóch wymienionych witraży (1 i 30).

II ANALIZA FORMALNA

1. Projekt a realizacja

Obecna katedra różni się od pierwotnego projektu wieloma elementami. Zamiast projektowanego kościoła typu bazylikowego otrzymała formę kościoła halowego. Główne założenia projektowe nie uległy zmianom: plan przyziemia, korpus trzynawowy z transeptem, wydłużonym prezbiterium zamkniętym trójbocznie, dwie wieże na planie kwadratu. Elewacje oszkarpowane są niemal identycznie jak na projekcie, z zachowaniem dekoracji. W fasadzie zamierzano wykonać trzy portale i tak też uczyniono, lecz opracowanie ich jest zmienione. W projekcie fasady portal główny wyraźnie dominował nad dwoma bocznymi. Nad drzwiami głównymi znajdował się tympanon, zamknięty kilkoma ostrołukowymi archiwoltami, a całość wieńczyła schodkowa dekoracja z krzyżem. Portal główny ujęto dwoma sterczynami z kwiatonem. Nadproża portali bocznych, bogato dekorowane krzyżującymi się laskowaniami, projektowano zamknąć schodkowo. Ponieważ są one dużo niższe niż portal główny, wolne miejsca wypełniono płycinami, w formie leżącego prostokąta, z dekoracją czteroliścia w środku. W trakcie realizacji w portalu głównym, schodkową dekorację zastąpiono wimpergą, a dekorację portali bocznych upodobniono do portalu głównego.

Projekt przewidywał umieszczenie nad płycinami smukłych okien z maswerkami z czteroliściem w zwieńczeniu. Takie okna powtarzały się w nawach bocznych, w górnych partiach wież, biforiach i zakrystiach. Okna nad bocznymi portalami ujęto w łuk Tudora. Nad portalem głównym zamierzano umieścić rozetę typową dla architektury gotyckiej. Środkowy okrąg otaczać miał wieniec rozetek trójlistnych. Powyżej rozety miał biegnąć fryz arkadkowy, powtórzony jeszcze raz w transepcie. Tuż nad fryzem, na osi fasady i łukiem Tudora po bokach, znajdował się gzyms, dzielący fasadę na dwie kondygnacje. W realizacji zamiast rozety wstawiono ostrołukowe okno, zajmujące całą środkową powierzchnię fasady. W oknach bocznych zmieniono podział pół i maswerki. Nad oknami przebiega fryz, a nad nim gzyms dzielący fasadę na dwie kondygnacje.

Projektowany szczyt w formie schodkowej został wyraźnie po-
dzielony na pół lizeną opierającą się na gzymsie a przechodzą-

cą w zwieńczeniu w sterczynę zakończoną kwiatonem. Symetrycznie po bokach umieszczono po dwie wąskie blendy, zakończone łukiem ostrym. Wysokość ich uzależniona została od formy szczytu. Projekt ten nie doczekał się realizacji. Wybrano inne rozwiązanie. Wykonano trójkątny szczyt podzieloną na trzy części lizenami, między którymi znajdują się tynkowane blendy spięte motywem maswerku. W partiach wież projekt przewidywał wykonanie nad gzymsem biforiów przedzielonych kolumnką. Zamiast biforiów zrobiono pary prostokątnych płycin z ostrołukowym zamknięciem. Nad biforium projekt zakładał przejście wieży z czterobocznej w ośmioboczną. W czterech narożach umieszczono sterczyny z kwiatonami. Cztery boki wieży, czyli co drugi, miały wypełniać okrągłe blendy z wpisanymi czteroliściami. Ponad nimi miały znajdować się wąskie okna ostro zakończone, zasłonięte żaluzjami. Okna zamykał daszek dwuspadowy z kwiatonem. Ośmioboczny hełm z krzyżem, wieńczący wieżę, otoczony był ażurową galeryjką. Najwyższe kondygnacje wież doczekały się realizacji w formie ośmiobocznej. Dekoracja ich przedstawia się jednak nieco inaczej niż w projekcie. W co drugim boku znajdują się wąskie otwory zakończone łukiem ostrym. Pozostałe boki dekorują podłużne blendy, które wieńczy czteroliść. Wieże zamyka gzyms, a wieńczy hełm na planie ośmioboku, ze smukłą iglicą z krzyżem.

Projekt kompozycji ściany bocznej przewidywał prostą formę, bez podziału na kondygnacje. Poszczególne przęsła nawy bocznej wypełniały okna. Podczas realizacji projekt został urozmaicony. Gzyms podokienny dzieli ścianę na dwie kondygnacje. Dolna została zwieńczona fryzem z czteroliściami; górną prawie w całości wypełnia okno o bardziej skomplikowanych maswerkach niż to było przewidziane w projekcie. Elewację boczną wieńczy fryz arkadkowy i gzyms. W ścianie szczytowej transeptu projektowano umieścić rozetę. Przymuszczałnie okazała się zbyt skromną, ponieważ podczas realizacji wykonano potężne okno, w którego zwieńczeniu dodano rozetę. Poza tym, na przeciwległych ścianach transeptu przybyły jeszcze dwa okna. Projektowany szczyt ma formę trójkątną z trzema blendami w prostokątnych obramieniach. Całość wieńczy krzyż. Obecnie, szczyty transeptu mają różne zakończenia, są one bardziej skomplikowane niż przewidywano w projekcie.

Zakrystie zaprojektowano niższe, niż to zostało zrealizowane. W dolnej części zakrystii projektowano biforium, a zaraz nad nim okrągłą blendę, czy też okno. Szczyt miał być zwieńczony trójkątem. W szczycie zakrystii, od strony wschodniej, widać obecnie pewne analogie do projektu. Dolną kondygnację zakrystii wypełnia okno. Wieńczy ją gzyms, na którym opierają się trzy

okienka. Drugą kondygnację zamyka fryz. Zakrystie zwieńczone są szczytami, różniącymi się między sobą.

Prezbiterium w projekcie i realizacji zamknięte jest trójbocznie. Okna są różne. Projekt przewidywał bardziej skomplikowane maswerkowania. W realizacji połączono formy dwu okien fasady dodając w zwieńczeniu rozetę. Kompozycja tego okna nawiązuje do tej jaką zrealizowano w szczytowej ścianie transeptu. W dolnej kondygnacji prezbiterium do wysokości okien, dobudowano korytarz łączący zakrystie. Projekt nie przewidywał takiego rozwiązania. W projekcie nie przewidywano również budowy wieżyczek, przylegających do zakrystii i prezbiterium.

Wnętrze katedry miało być proste. Projektowano sklepienie krzyżowo-żebrowe. Podczas budowy zmieniono je, przetwarzając schemat gwiazdy czteroramiennej. Filary miały być wieloboczne z bazami i głowicami. W realizacji otrzymały one bardziej interesującą formę filarów wiązkowych, otoczonych służkami. Na ścianach bocznych nie projektowano żadnej dekoracji architektonicznej. Podział na kondygnacje wprowadzono dopiero w trakcie budowy. Dolna kondygnacja oddzielona jest od górnej gzymsem. Poniżej gzymsu jest fryz arkadkowy. Górną kondygnację wypełniają okna. W prezbiterium zaprojektowano nierówne przęsła, ostatnie przed trójbocznym zakończeniem jest znacznie węższe. Przewidywany układ został zrealizowany. Obecnie, pod oknami znajduje się arkadkowa galeryjka, podpierana przez kolumnienki.

Jak z powyższego wynika, wiele elementów wystroju uległo zmianie. Ale też z wielu projektowanych skorzystano. Projekt powstał w 1902 r., do budowy przystąpiono jesienią 1905 r., a w stanie surowym kościół był gotowy w 1912 r.

2. Przyczyny zmiany koncepcji

W protokole z zebrania parafialnego w 1897 r. podana jest pozycja bibliograficzna, z której Zygmunt Zdański — autor projektu kościoła w Siedlcach, miał skorzystać, przygotowując plan. Brzmi ona następująco: Ludwik Klasen, „Grundrissvorbilder. Abth. XI, Gebäude für kirchliche Zwecke” emp. 1322, § 73, pt. „Ewangelische und römisch-katholische Kirchen des 19. Jahrhundert”. Jednakże inż. Z. Zdański, projektując kościół w Siedlcach, nie wzorował się na jakimś konkretnym obiekcie. Wydaje się, że wybrał poszczególne elementy z różnych budowli i stworzył odrębne dzieło. Bryła świątyni nawiązuje do architektury średniowiecznej, z której tak chętnie czerpano wzory w tym czasie. Wskazuje na to plan krzyża łacińskiego, trzy nawy, transept, wydłużone prezbiterium i fasada dwuwieżowa. Ten typ wielokrotnie powielano w XIX i początku XX w. Kościół ewangelicki w Lipsku-

-Plagwitz był niewątpliwie wzorem⁵², z którego Zdański zaczerpnął formę i dekorację wież. Podobieństwo jest tutaj bardzo wyraźne, z tym, że proporcje są nieco inne. Wieża w Lipsku jest wyższa od projektowanych wież w kościele siedleckim. Ten typ wieży był wówczas bardzo popularny; przykładem jest np. kościół ewangelicki w Warszawie (przy ul. Świerczewskiego). Projekt szczytu fasady wyraźnie wskazuje na to, że Zdański posłużył się niemal bez przeróbek rozwiązaniem zastosowanym w projekcie kościoła „Das Münster” w Strassburgu. Podobne rozwiązanie spotykamy również w katedrze w Regensburgu wybudowanej w stylu gotyckim w 1275 r.⁵³ W fasadzie tejże katedry występuje motyw osłogo grzbietu wieńczącego okna, który Zdański zastosował w podobny sposób również do zwieńczeń okien znajdujących się po bokach fasady. Prawdopodobnie Zdański w swoim projekcie szczytu zakrystii zaczerpnął motyw ze szczytu fasady kościoła w Altshausen, którego autorem był Berker⁵⁴. Z kolei okno w kaplicy nad drzwiami, rysunkiem maswerków przypomina okna w prezbiterium kościoła św. Pawła w Schwerinie. Projekt tegoż kościoła wykonał Th. Krüger⁵⁵. Natomiast motyw okien w formie biforium z okręgiem w zwieńczeniu, znajdujących się w katedrze siedleckiej na przeciwnych ścianach transeptu, występuje w Bergkirche w Wiesbaden, projektowanym przez Johanesa Otzena⁵⁶. W tym czasie kiedy powstał projekt kościoła w Siedlcach, architekci chętnie używali motywów typowych dla sztuki polskiej, ponieważ „wskutek ucisku politycznego (inteligencja) widziała w rodzimych formach, nawiązujących do świetlanej przeszłości, jeszcze jeden oręż w walce o polskość”⁵⁷. Przykładem tego mogą być schodkowe formy portali w fasadzie katedry, nawiązujące do tzw. portali długoszowych. W tworzeniu pozostałych elementów dekoracyjnych, takich jak szczyty transeptu, architekt Z. Zdański musiał pomóc sobie wzorami zaczerpniętymi z innych źródeł. Możliwe, że w jego posiadaniu znajdowały się również inne podręczniki, z których korzystał przy projektowaniu kościoła w Siedlcach. W trakcie realizacji, projekt uległ zmianom. Być może wpłynęły na to trudności związane z wykonaniem poszczególnych elementów; wybierano prostsze wzory, jednak dalekie od prymitywnych rozwiązań.

Krajowym pierwowzorem katedry w Siedlcach wydaje się być

⁵² L. Klasen, *Grundrissvorbilder. Abth. XI, Gebäude für kirchliche Zwecke*, emp. 1322 § 73 il 1648—49.

⁵³ *Tamże*, il. 1566, 1559.

⁵⁴ *Tamże*, il. 1666.

⁵⁵ *Tamże*, il. 1736.

⁵⁶ *Tamże*, il. 1780.

⁵⁷ A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1978 r. s. 298.

kościół św. Floriana w Warszawie na Pradze, chętnie naśladowany na przełomie XIX—XX w. Był on wzorem dla większości kościołów wznoszonych w diecezji warszawskiej, jak również licznych kościołów polskich w zachodniej części imperium rosyjskiego⁵⁸. Przede wszystkim portale kościoła św. Floriana w Warszawie, mogły być wzorem dla portali katedry, podobnie jak dwie wieżyczki po bokach prezbiterium, występujące także w katedrze siedleckiej. Jak wspomniano wewnątrz katedry posiada skromną dekorację. Sklepienia są przetworzeniem motywu gwiazdy czteroramiennej. Forma ta była bardzo rozpowszechniona w architekturze niemieckiej. Przykładem cytowanym przez Klasena może być kościół w Hoch-Stublau⁵⁹. Kościół pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej w Myszyncu (diecezja łomżyńska) formą fasady przypomina katedrę siedlecką. Autorem projektu był inż. Przeciławski z Łomży. Kościół budowano w latach 1906—1920, a więc równoległe z katedrą w Siedlcach⁶⁰. Podobieństwo tych dwóch fasad może świadczyć o wspólnych wzorach i o szczególnej ich popularności w tym okresie.

Przytoczone przykłady wskazują na to, że katedra została „utworzona” z elementów zaczerpniętych z różnych wzorów, a to w celu nadania jej jak najdoskonalszej formy oraz odpowiednio wysokiej rangi. Z. Zdański kilkakrotnie wyjeżdżał do Niemiec. Niewątpliwie widział tam wiele kościołów gotyckich i neogotyckich, które wywarły na nim wielkie wrażenie. Odzwierciedleniem tego faktu są zmiany koncepcji podczas budowy kościoła w Siedlcach oraz wielka ilość motywów niemieckich w dekoracji architektonicznej. Wiele form dekoracyjnych zostało uproszczonych. Ponieważ kościół budowany był przez parafię z funduszy własnych, sposobem gospodarczym, zrozumiała jest rzeczą, że starano się o wybranie rozwiązań tańszych i łatwiejszych w wykonaniu. Nadanie kościołowi pięknej i okazałej formy wiązało się również ze względami natury politycznej. Kościół miał być oznaką katolicyzmu ale także i polskości parafian.

III ODBUDOWA I DZIEJE KATEDRY SIEDLECKIEJ PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Dn. 1 IV 1941 r. kościół katedralny w Siedlcach został zajęty przez wojska niemieckie i zamieniony na magazyn wojskowy.

⁵⁸ W. Krassowski, *Problemy architektury polskiej*, w: „Architektura” nr 11—12, 1978 s. 62.

⁵⁹ L. Klasen, *Grundrissvorbilder*, ilustracja na końcu we wkladce nr 149, bl. 6.

⁶⁰ W. Jemielity ks., *Parafie Puszczy Kurpiowskiej*, Łomża 1975 s. 24.

Funkcje katedry spełniał kościół parafialny św. Stanisława i tam odprawiano nabożeństwa. Dn. 29 VIII 1941 r. Niemcy zwrócili jednak klucze do katedry⁶¹. Ks. infułat Aleksander Lipiński — wikariusz generalny w dniu 3 IX 1941 r. dokonał rekoncylacji kościoła katedralnego⁶². Podczas nalotów w 1944 r. świątynia została częściowo zniszczona. Szczególnie poważnie ucierpiały wieże, dach, podziurawione zostały zewnętrzne mury kościoła, zniszczone wszystkie witraże i oszklenia.

Po wyzwoleniu Siedlec w 1944 r. można było przystąpić do odbudowy katedry. Dn. 24 VIII 1944 r. na życzenie bpa Czesława Sokołowskiego powołano komisję w celu ustalenia wielkości szkód. W skład jej weszli: ks. prałat Józef Kobyliński — delegat kapituły, ks. prałat Roman Wilde — proboszcz katedry, inż. Kazimierz Sochaczewski — architekt miejski, inż. Ludwik Pawlikowski — architekt powiatowy, Zygmunt Oleśniewicz — członek rady parafialnej, Stanisław Wolgiemut — majster murarski, Marian Wójcicki — technik budowlany, oraz Józef Terlikowski. Komisja ustaliła, że w jesieni nie będzie można jeszcze dokonać kapitalnego remontu, ponieważ parafia nie dysponuje cegłą odpowiedniej jakości. Należy więc zbudować rusztowanie od dolnej części wieży oraz dokonać zabezpieczenia przez „podmurowanie zwisających żeber i gzymsów”. Z uwagi na trudności materiałowe, dach poprzedzający i absyda winny być nakryte dachówką z rozbiórki pozostałej części uszkodzonego dachu. Okno od strony południowo-wschodniej (przed zniszczeniem witraż św. Rodziny), oraz okna łoży zachodniej były poważnie uszkodzone i wymagały natychmiastowej reperacji. Inne uszkodzenia powinny być również jak najszybciej naprawione aby nie dopuścić do tworzenia się zacieków i zarysowania murów w okresie jesieni i zimy⁶³. W oparciu o decyzję komisji, do lipca 1946 r. dokonano częściowego remontu kościoła, polegającego na prowizorycznym zabezpieczeniu całości.

Dn. 16 III 1946 r. na polecenie bpa Ignacego Świrskiego, dokonano inspekcji stanu wież i kościoła⁶⁴. Ks. Proboszcz powołał w tym celu komisję, w skład której weszli: ks. prałat Józef Kobyliński — delegat kapituły katedralnej, ks. Roman Wilde — kanonik i proboszcz parafii katedralnej, Zygmunt Oleśniewicz — prezes Związku Powiatowego Rzemieślników, Leopold Czarnocki — rolnik, dwaj członkowie rady kościelnej zamieszkali w Siedlcach, inż. Tadeusz Giza — architekt miejski, Zygmunt Szuman — tech-

⁶¹ ArSi Posesja katedralna, Pismo z dnia 1 IV 1941 r.

⁶² Tamże, Pismo z dnia 4 IX 1941 r.

⁶³ Tamże, Protokół z dnia 24 VIII 1944 r. Marian Wójcicki nie brał udziału w komisji z powodu wyjazdu do Lublina.

⁶⁴ Tamże, Protokół nr 3 z dnia 16 III 1946 r.

nik budowlany i przedsiębiorca robót budowlanych, Bronisław Taczański — majster murarski i ciesielski, Józef Terlikowski — majster ciesielski i przedsiębiorca robót budowlanych oraz Bolesław Żmuda — technik i rzeczoznawca.

Przy oględzinach wieży od strony wschodniej zauważono, że „filar okienny w głównej części witraży, został rozszczepiony przez pocisk i odsunięty od linii pionowej ściany na zewnątrz”. Większe naprawy wymagały ustawienia rusztowania zewnętrznego, bez którego nie można było przeprowadzać rozbiórki i naprawy. „Szczyty wieży, przy połączeniu konstrukcji drewnianej z murem są przebite na wylot pociskami — (szyber pominięty) przy czym została zdarta blacha z tej części dachu, co powodowało stałe zacieki i gnicie części drewnianych”. Poniżej okien, w kierunku pionowym ku dołowi, ciągnęły się głębokie rysy biegnące przez całość muru (szerokość około 1 cm, długość do 2 m bieżących). Wieża zachodnia była nieco mniej uszkodzona. Trzy filary międzyokienne były znacznie nadwyrężone, na co wskazywały pionowe rysy na całej długości filara i przez całą grubość muru. Stan ten przedstawiał się mniej groźnie niż stan wieży wschodniej. Tym niemniej remont wieży zachodniej również był konieczny. Po obejrzeniu uszkodzeń, komisja uznała, że do remontu wieży wschodniej przystąpić niezwłocznie i dokonać go według planu i kosztorysu sporządzonego przez Tadeusza Gizę. Wieżę zachodnią, jako mniej uszkodzoną, postanowiono remontować później. Tymczasem wieże oczyszczono z gruzu; w celu zabezpieczenia ścian zarówno wież jak i murów kościoła od zacieków, naprawiono rynny pionowe. Remontu wież dokonała firma „Wójcicki i spółka”.

W 1947 r. przystąpiono do dalszych prac przy odbudowie katedry. Ks. proboszcz Julian Ryster zakupił 990 kg blachy miedzianej i 2 750 kg cynkowej, a Ministerstwo przydzieliło komitetowi 116 m³ sosnowej tarcicy na rusztowania. Dn. 20 IV powołano komisję rewizyjną i komitet odbudowy katedry; wyłoniono prezydium tegoż komitetu, którego przewodniczącym został ks. proboszcz Julian Ryster.

W 1948 r.⁶⁵ zrealizowano projekty odbudowy katedry. Inż. Tadeusz Witkowski z Lublina proponował obniżenie wież oraz usunięcie partii koronnych. Obniżone wieże miały być pokryte płytami kamiennymi lub marmurowymi. Komitet poprosił o konsultacje w tej sprawie architektów z Warszawy. W rezultacie, inżynierowie B. Pniewski, K. Jakimowicz, Z. Maćczyński opowiadali się za obniżeniem wież do wysokości 40 m

⁶⁵ Kancelaria parafii katedralnej w Siedlcach. Księga wizyt kanonicznych rzymsko-katolickiej parafii katedralnej pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP od 1920—1953 r.

(czyli prawie o połowę) i obłożeniem kościoła twardym materiałem. Komitet odrzucił jednak projekt architektów warszawskich. Inż. Tadeusz Witkowski zrzekł się prowadzenia robót przy odbudowie katedry, jeśli komitet nie przyjmie jego projektu. Wówczas zwrócono się o radę do prof. inż. arch. Juliusza Żurawskiego z Warszawy. Dn. 14 VI 1948 r. obejrzał katedrę. Stwierdził, że fundamenty są bez zarzutu, a mury wież zupełnie dobre i nie należy obniżać wież, ale nadać im właściwy wygląd, przez podniesienie pinakli. Zalecił zastosowanie prac konserwatorskich tam, gdzie jest to konieczne. Poleciał zwrócić się w tej sprawie do prof. inż. arch. Antoniego Karczewskiego — specjalisty technologii materiałów budowlanych i do prof. inż. arch. Adolfa Szyszko-Bohusza. W tym też czasie naprawiono dach, drzwi, oszklono okna „szkłem katedralnym”, a częściowo ornamentowym.

W celu omówienia planu odbudowy, a szczególnie konserwacji, 22 IV 1949 r. przyjechali do Siedlec prof. Antoni Karczewski i wojewódzki konserwator warszawski — Michał Szymański. Dn. 8 V, komitet powierzył nadzór nad pracami architektonicznymi prof. Karczewskiemu. Prace prowadziła firma Taczalskich w Siedlcach. Wszelkiego rodzaju prace blacharskie przy wieżach wykonał Ignacy Żuk z Siedlec. Inż. Stanisław Rzeszutko sporządził plany rusztowań i nadzorował wszystkie prace. Cegłę sprowadzono z Zakładów Ceramicznych w Korwinowie.

Dn. 15 I 1950 r. odbyło się posiedzenie prezydium komitetu. Dokonano wówczas przeglądu prac za rok ubiegły i powołano specjalną komisję, która miała skontrolować roboty murarskie na budowie. Wczesną wiosną wzmocniono dolne partie wież przez zamurowanie zbędnych otworów wewnątrz, pod chórem. Przyśiąpiono również do remontu wież; najpierw wschodniej, później zachodniej; wreszcie ścian nad wejściem do zakrystii, szczytu wschodniego i zachodniego. Nadzór nad pracami budowlanymi powierzono dwom studentom Akademii Górniczej w Krakowie — Stanisławowi Kawiorskiemu i Henrykowi Zawadowskiemu. Podczas wakacji zebrał oni materiały do sporządzenia planu inwentaryzacyjnego oraz wykonali według wskazówek prof. A. Karczewskiego rysunki robocze do budowy. Dokonano także pomiarów inwentaryzacyjnych⁶⁶.

Jeszcze podczas II wojny światowej, 17 IX 1941 r. hitlerowcy zdjęli z wieży kościelnej trzy dzwony. Dwa z nich: sygnaturka, ważąca 116 kg, oraz dzwon — 233 kg — zostały wywiezione. Największy dzwon, o wadze 405 kg, fundacji ks. dziekana węgrowskiego — Broniszewskiego, pozostał na miejscu. Wierni, dla uczczenia roku Jubileuszowego 1950 — ufundowali dwa dzwony.

⁶⁶ Tamże, 19 V 1949 r.

Wykonane zostały w odlewni dzwonów Henryka Wojtkowskiego w Węgrowie. Pierwszy o wadze 500 kg, otrzymał imię Ignacy, a napis na nim brzmi: „Ludu podlaski, gdy usłyszysz głos mój uczcij Boga wdzięcznym sercem, wspomnij zmarłych, zwłaszcza tych, którzy polegli za wiarę i ojczyznę! Ufundowała mnie siedlecka parafia katedralna w roku Jubileuszowym 1950, kiedy rządy w diecezji podlaskiej sprawował JE ks. biskup Ignacy Świrski, a proboszczem katedry był ks. infułat Julian Ryster”. Drugi dzwon — sygnaturka — tej samej wagi co poprzednia (116 kg) nosi napis: „Pamiętka roku Jubileuszowego 1950. Imię moje Julian chcę być oddechem duszy siedlczan, budzić ich ze snu, zwoływać na modlitwy, głosić bożą radość i wskazywać niebo. Słuchajcie mnie!” Konsekracji dzwonów dokonał bp Ignacy Świrski 17 IX 1950 r.⁶⁷

W 1951 r. trwały nadal prace związane z remontem katedry. Naprawiono szczyty: frontowy i nad lożą zachodnią, oraz odbudowano szczyt nad prezbiterium i sygnaturkę; ukończono remont wież. Wymieniono blachę na dachu, wszystkie wieżyczki i gzymsy pokryto nową. Zabezpieczono przed zniszczeniem 24 żaluzje drewniane na wieżach (stosując kreolinę do impregnacji). Wykonano dwie kraty żelazne do okien w zakrystii.

Roboty przy odbudowie katedry prowadzono sposobem gospodarczym. Ze względu na ciężkie warunki finansowe, komitet sam prowadził prace, prosząc o pomoc Franciszka Jakubiaka i dwóch robotników. Rozpoczęto prace wewnątrz (1952 r.) „ograniczając się do oczyszczenia z brudu i ujednolicenia w barwie”. Prowizoryczną polichromię wykonano temperą i farbą klejową. Ceglane mury w prezbiterium umyto wodą i denaturatem, a następnie pomalowano krwią cielecą. Międzyżebrowe pola sklepienne zabielono temperą olejną. Cokoły i bazy filarów pomalowano farbą olejną, drewniane części ołtarza głównego pokryto warstwą metalu. Stare przewody elektryczne wymieniono na nowe. Zreperowano instalacje głośnikowe. Prof. A. Karczewski zalecił szklenie okien szkłem żółtym lub malowanie, według wskazań (1953 r.). Następnie odświeżono kaplice Najświętszego Sakramentu i Matki Bożej. Oddzielono kruchtę od nawy głównej ścianą z drzwiami. Wyremontowano organy i dokończono malowania przedśionka i zakrystii⁶⁸.

Na r. 1953 urywają się, na okres ponad dziesięciu lat, informacje o dalszych pracach w katedrze. Dopiero w 1968 r. sporządzono sprawozdanie z trzyletniej działalności parafii katedral-

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

nej⁶⁹. Zakupiono 7000 kg blachy ocynkowanej, zamiedziowano ją i pokryto nią dach nad prezbiterium, transeptem i kaplicą Przemienienia Pańskiego. Z pozostałej ilości — 250 arkuszy (1/0,75 m) pożyczono za zgodą biskupa do parafii Krześlin. Resztę przeznaczono na pokrycie dachu nad kaplicą św. Franciszka. Zabezpieczono przed zniszczeniem konstrukcję dachową przez nasycenie belek, krokwi i łat na całej katedrze specjalnym płynem ochronnym. Zainstalowano w zakrystii kaniolickiej i w przedścionku trzy piece ogrzewcze firmy Harrisa, sprowadzone z Anglii. Wykonano dwie kraty żelazne, kute w stylu gotyckim i umieszczono je w głównym przedścionku, celem odizolowania pieców. Wykonano instalację wodociagową i kanalizacyjną. Oświetlenie świątyni było sprawą trudną. Przeprowadzono konsultację z trzema architektami — wykonano sześć prototypów obudowy lamp oświetleniowych, lecz nie osiągnięto zadowalającego wyniku. Pomysłnie rozwiązano oświetlenie prezbiterium, przez zastosowanie sześciu reflektorów. W nawach natomiast zawieszono dziewięć podwójnych lamp rtęciowych, które wprawdzie dostatecznie i w sposób ekonomiczny oświetlają całą katedrę, lecz nie mają artystycznej formy zewnętrznej.

W myśl posoborowego prawodawstwa liturgicznego, zbudowano na środku prezbiterium ołtarz tymczasowy — versus ad populum — i wykonano sześć stylowych świeczników. Poczyniono próby odpowiedniego rozplanowania prezbiterium, uwzględniając zmiany w liturgii. Prof. Józef Pieńkowski i Owczarski⁷⁰ wykonali, jako materiał do dyskusji, projekty urządzenia prezbiterium, każdy w trzech wersjach. W lutym 1971 r. przebudowano instalację elektryczną. Obecnie (1983 r.) przygotowywana jest zmiana drewnianych konstrukcji dachowych na stalowe⁷¹.

⁶⁹ ArSi Posesja katedralna, 3 VIII 1968 r. Sprawozdanie z trzyletniej działalności parafii katedralnej.

⁷⁰ Tamże, nie podano imienia.

⁷¹ Informacji tej udzielił ks. Tadeusz Kulik.

**Zygmunt Zdański — autor pierwszego projektu
katedry siedleckiej⁷².
Kalendarium.**

Zygmunt Zdański urodził się 21 I 1865 r. Kształcił się w Obywatelskim Instytucie Inżynierów⁷³ i ukończył go z tytułem Obywatelskiego Inżyniera. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 11 VI 1888 r. skierowało go na służbę w Ministerstwie⁷⁴. Następnie oddelegowany został do pracy w Komitecie Techniczno-Budowlanym, od dnia 9 VII 1888 r. Według rozporządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 28 X 1888 r. zwolnił się na własną prośbę. Od 8 XI zatwierdzony został na stanowisko Sekretarza Kolegialnego. Dyrektor Departamentu Dziel Ogólnych z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych potwierdził dobrą służbę Zygmunta Zdańskiego. A oto najważniejsze daty z jego życia:

- 22 X 1892 r. Otrzymał tytuł „Sowiec Tytularny”.
- 30 XI 1892 r. Zajął stanowisko inżyniera architekta w powiecie radzyńskim.
- 13 IX 1894 r. Złożył podanie o posadę głównego architekta.
- 7 III 1894 r. Został przeniesiony ze stanowiska inżyniera architekta w powiecie radzyńskim, na równoległe stanowisko w Siedlcach (siedlecki powiatowy inżynier architekt).
- 15 VIII 1895 r. Z. Zdański awansował na stanowisko asesora kolegialnego. Awansu tego dokonał Departament Spraw Ogólnych przy MSW. Od 1896 r. Z. Zdański cierpiał na chroniczny niezbyt płuc i zwrócił się z prośbą o pozwolenie na wyjazd do Niemiec. W Karlsbadzie (Karlovyh Varach) przebywał na leczeniu w latach: 1904, 1905, 1909, 1911.
- 24 III 1896 r. Otrzymał srebrny order na pamiątkę panowania cara Aleksandra III.
- 6 XII 1897 r. Otrzymał Order św. Stanisława III stopnia.
- 26 I 1900 r. Otrzymał order św. Anny III stopnia (później również order św. Anny II stopnia).
- 12 X 1899 r. Otrzymał tytuł „Sowiec Nadworny”.

⁷² Stanisław Łoza w słowniku *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954 r., nie wymienia nazwiska Zygmunta Zdańskiego. Jedynymi wiadomościami jakie udało mi się odnaleźć są sporządzone w 1914 r. dokumenty świadczące o jego pracy. Obejmują okres do roku 1913. Zawierają krótki życiorys z wyszczególnieniem najważniejszych dat z życia architekta oraz wyliczają funkcje jakie pełnił w Siedlcach; WAP w Lublinie, RGŚ sygn. 87 A, 1889—1915 r.

⁷³ Tamże, nie podano nazwy miejscowości.

⁷⁴ Tamże, możliwe, że chodzi o Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, ale nie jest to podane w tym sprawozdaniu.

- 1 I 1905 r. Otrzymał order św. Stanisława II stopnia.
 10 VI 1910 r. Ukończył plan miasta Sokołowa Podlaskiego ⁷⁵.
 20 VI 1911 r. Otrzymał tytuł prezydenta miasta Siedlce.
 9 X 1911 r. Ożenił się z Antoniną Szmicińską (ur. 29 V 1881)
 córką Ludwilka.
 21 II 1913 r. Otrzymał order 300-lecia panowania dynastii Roma-
 nowów (nagroda 1 800 rubli).

Na tej dacie kończą się informacje o Zygmuncie Zdańskim, jakie udało się zdobyć. Nie wiadomo również czy projektował jeszcze inne kościoły.

URSZULA PIETRYKOWSKA

La cathédrale de l'Immaculée Conception à Siedlce (Résumé)

La cathédrale de l'Immaculée Conception à Siedlce est l'une de ces nombreuses églises néogothiques qui ont été construites en Pologne. Les démarches entreprises pour son érection, amorcées en 1854, durèrent fort longtemps et n'aboutirent qu'en 1901 avec l'obtention de l'autorisation officielle. En 1902, Zygmunt Zdański élaborait le projet et évalua le coût de la future église. Les travaux commencèrent à l'automne 1900 et le gros de l'oeuvre fut achevé en 1912.

La cathédrale de l'Immaculée Conception fut construite selon l'appareil en carreaux et boutisses sur le plan d'une croix latine, ce qui était typique de l'architecture moyenâgeuse. C'est une église pseudo-halle à trois nefs, avec un transept et un chœur allongé, fermé „trila-téralement”. Des deux côtés du chœur se trouvent deux chapelles rectangulaires s'ouvrant sur le transept. Derrière les chapelles il y a deux sacristies, l'une pour les évêques, l'autre pour les chanoines. Le fronton est surmonté par deux tours carrées à la base. Un toit à deux pentes recouvre l'édifice.

La période durant laquelle se sont effectués les travaux, était particulièrement difficile. En effet, à partir de 1867, Siedlce était devenu le siège du gouverneur général russe et se retrouvait sous le sévère contrôle de la puissance annexionniste. Et le gouvernement du tsar visait à extirper tout sentiment national et toute manifestation de la culture et de la conscience polonaise. Or, l'architecture de

⁷⁵ WAP w Lublinie RGS sygn. 518.

cette époque était entre autres une expression de la résistance à ces visées. Architecture ayant ses accointances avec les styles anciens, dont le gothique, identifié à l'époque au „style polonais”. Vu la censure, celui-ci portait le qualificatif de „vistulo-baltique”.

Traduit par T. Wilkanowicz